

DOI 10.31909/26637103.2021-(8)-16

УДК 821.111.01:130.2

Тетяна Шевчук

(м. Ізмаїл)

Тетяна Станева

(м. Ізмаїл)

ТВАРИННИЙ СИМВОЛІЗМ В АНГЛОСАКСОНСЬКОМУ ГЕРОЇЧНОМУ ЕПОСІ «БЕОВУЛЬФ»

Давньоанглійська епічна поема «Беовульф» як цінний взірець народнопоетичної творчості англосаксів, зазнала ґрунтовного наукового студіювання за багатьма напрямками. Найбільш представленими з них є картина світу, концепція особистості та проблеми двовір'я у творі (Bjork R. E., Brodeur A., Desmond M., Georgianna L., Hart W. M., Heaney S., Kiernan K., Klaeber F., Leyerle J., Niles J.D., Orchard A., Tolkien J.R.R.), а також лінгвістичний ракурс із погляду прагматики перекладу з давньоанглійської на сучасну англійську (Girvan R., Louviot E., Magennis H., Morgan E.). На пострадянському просторі значну увагу цим аспектам приділили Барміна Є.Г., Бочкарьова Т.В., Волков А.М., Волкова З.М., Гвоздецька Н.Ю., Гуревич А.Я., Третьякова Т.П., Цвінарія М.Є. й ін.

Проте поза увагою дослідників залишилося питання особливостей тваринного символізму, яскраво репрезентоване в англосаксонській епічній поемі «Беовульф». Основний зміст поеми становить сказання про героїчну минувшину давньогерманського соціуму, яке визначається діяннями культурного героя в контексті міфопоетичного тваринного символізму, насамперед драконоборчості. Англосаксонська картина світу є складною системою, в якій перетинаються міфологічна модель світу і християнська, що приходить їй на зміну. В ній знаходять відображення міфологічні ознаки, зумовлені архаїчним світосприйняттям тогочасної людини. Її найяскравішим втіленням стали численні зообрази як частина тваринного символізму, властивого мисленню представників первісного та феодального суспільства. Під *зообрами* ми розуміємо художній образ, наділений тваринними рисами. Слово «символ» усіма мовами світу означає «умовний знак», «прийом іномовного іносказання». Поняття *тваринний символізм* потрактуємо як ознаку будь-яких моральних та духовних якостей людини, пов'язаних із тваринним образами. Тваринні образи віддавна існують у народнопоетичній творчості й наділяються антропоморфними ознаками. Відтак, зважаючи на тваринну природу людей, у народній уяві зооморфні образи символізують інстинктивні та емоційні пориви, які необхідно приборкати, перш ніж вступати у сферу духовного.

Метою цього дослідження є аналіз тваринної символіки в англосаксонському героїчному епосі «Беовульф», досягнення якої потребує розв'язання низки завдань, як-от: дослідження семантичного та функціонального

поля зооморфних образів в англосаксонському героїчному епосі «Беовульф»; вивчення тваринного коду Свого / Чужого культурного простору в міфопоетиці твору.

Є. Мелетинський у відомій праці «Від міфу до літератури» (2001), посилаючись на дослідження німецького філософа неокантіанської марбурзької школи Е. Кассирера «Філософія символічних форм» (1925), розглядає духовну діяльність людства як символічну активність. Людина, на його думку, це «символічна тварина», міфопоетична свідомість якої репрезентує символічну форму культури, представляючи реальність у вигляді метафор та символів [4]. Тваринний символізм як важлива складова естетичного змісту англосаксонської героїчної поеми «Беовульф» проявляється на рівні вживання власних імен, назв культових споруд, у кенінгах та на рівні мотивної структури (мотив драконоборчості).

Беовульф-ведмідь. Образ головного героя поеми Беовульфа пов'язаний із тваринною символікою, адже дослівно означає «бджолиний вовк», тобто ведмідь. Ведмідь є давнім амбівалентним символом, що має як солярне, так і місячне значення. Як солярний міфічний герой ведмідь утілює надприродну силу, потужність, відвагу, він бореться зі злом і перемагає його. Символом місяця та воскресіння цей звір вірогідно вважався через свою зимову сплячку. «Ведмідь пов'язаний з багатьма військовими божествами, включаючи давньогерманського бога Тора, він також був одним із утілень бога Одина в Скандинавії» [2]. Беовульф приходить на допомогу королю данів Хротгару, армію якого тероризував монстр-людоджер Грендель. Він вбиває Гренделя, а потім і його матір, яка прийшла за Беовульфом, щоб помститися за свого сина. Герой стає королем Геатленда (Geatland), яким успішно править п'ятдесят років, звільнивши свою землю і королівство від воєн і конфліктів з іншими племенами. Наприкінці життя йому доводиться вступити у двобій із драконом та загинути. Риси характеру головного героя, уособлені в метафорі його імені, насамперед пов'язані з хоробрістю.

Палац Heorot-олень. Палац короля Хротгара у перекладі на сучасну англійську мову означає «олень», або самець оленя. Ця метафора вживається для позначення палацу, можливо, не тільки через те, що зал прикрашали оленячими рогами, але й через те, що олень служив символом королівської влади, а за ще давніших часів був предметом релігійного поклоніння. На честь цієї гордої, величної тварини було названо розкішний багатий зал Хротгара, де збираються його воїни, щоб бенкетувати, й де він проводить суд. Однак олені – це не просто тварини – це здобич, на яку полюють люди та інші хижаки. Можливо, це незначний натяк на те, що зал Хротгара судилося знову й знову атакувати місцевому демон-людоджеру Гренделю.

Антропоморфні монстри. Образ антропоморфного чудовиська Гренделя наділений як людськими, так і тваринними рисами. Він походить від Каїна (рядок 106) і у нього є мати, хоча її ім'я та факт народження в неї дитини є таємницею: «no hie fæder cunnon» («вони не знають жодного батька») (рядок

1355) [1]. Ця істота була самотньою, у неї не було друзів і майже не було родини. Він ревнував до хороших стосунків між данами, до їх радості, дружби та свят; нападав на них щоразу, коли чув, що з Хеороту виходять веселоці. Його реакція символізує напад на людську расу в цілому та на суспільство як таке. Грендель зображувався як нещадна, жорстока й ревнива істота, яка процвітає лише для того, щоб убивати й руйнувати. Він був непридатним до соціалізації та виступав уособленням всього зла у світі.

Після того, як Беовульф убив Гренделя, його мати прийшла помститися за нього. Вона персоніфікує страшну хтонічну істоту, а також лють, відчай, гнів і любов до сина. Чудовисько вирішило, що за кров можна відплатити лише кров'ю, і спробувала вбити Беовульфа, змусивши його прийти до її печери. У вірші вона представляє «жінку-монстра», яка збожеволіла від втрати й готова на все, щоби помститися Беовульфу за смерть сина. У неї немає імені, проте зазвичай до неї звертаються як до монстра і матері Гренделя. Беовульф встановлює, що вона живе в печері під озером і вступає з нею у дев'ятигодинну запеклу битву. Незважаючи на важливість названого образу, дуже цікаво, що ім'я цієї істоти анонімний автор епічної поеми не назвав. Він натякає на те, що Грендель та його мати є нащадками описаних у міфах різних народів світу гігантів, яких знищили Боги. Так, меч Хрантінг, який герой на ім'я Унферт позичає Беовульфу для боротьби з матір'ю Гренделя (рядок 1458), не завдає жодної шкоди монстру, тому Беовульф вихоплює ще один древній меч зі своїх скарбів (рядок 1557). Цей меч такий давній, що навіть ім'я його не зберіглося, на відміну від інших видів мечів, які наділялися магічними якостями у свідомості давньогерманських племен (у поемі фігурують мечі Хротгар, Хрантінг, Наелінг тощо). Цей старовинний меч без імені обезголовлює чудовисько, але лезо тане, коли торкається її отруйної крові. Після того, як рукоятка меча повертається на поверхню, виявляється, що вона покрита гравюрами великого потопу та знищення гігантів.

Вогнедишний дракон. Дракон був ще одним і останнім звіром, із яким воював Беовульф. Письменник і лінгвіст Дж. Р. Толкін стверджував, що дракон і антропоморфні монстри з поеми «Беовульф» є «істотами *feond mancunnes*, одного порядку і схожого значення» [5]. Після більш ніж 50-річного мирного правління Беовульфа, який приніс мир і щастя своєму народові, дракон напав на геатів. Якийсь раб украв його скарб і в люті дракон нищив усе і всіх, хто траплявся на його шляху, палив будинки та вбивав невинних людей. Так само, як і Грендель, за своєю природою він був нещадним, і ніщо не могло перешкодити йому поширювати жах. Він був жадібним, а відтак – повною протилежністю щедрості короля Беовульфа. Уже немолодий воїн, який хоче зробити собі ім'я, Беовульф тепер уже старий король, якого покликали захистити свій народ від вогнедишного дракона (2550–2705). Це найзвичайніший із монстрів, із якими він стикається. Герой виконує свій обов'язок, укомплектований зброєю та обладунками, котрі, як він відчуває, не врятують його від загибелі (рядки 2339–43):

*«wisse he gearwe
þæt him holtwudu helpan ne meakte,
lind wið lige. Sceolde lændaga
æþeling ærgod ende gebidan,
worulde lifes, ond se wurm somod»* (староанглійська версія).

*«he clearly understood
that the forest-wood could not help him,
the wooden shield against the flames. The foremost prince
would have to endure the end of his transitory days,
his life in the world, and the dragon with him»* [4].

«він чітко зрозумів,
що ліс не міг йому допомогти,
як і дерев'яний щит від полум'я.
Першому князю
довелося пережити кінець
своїх перехідних днів,
свого життя на світі,
як і дракону» (підрядковий переклад).

За допомогою молодого воїна на ім'я Віглаф Беовульф завдає смертельного удару у черево дракона (рядок 2705), але сам смертельно пораненим. Оскільки його рана «гноїться і закипає» (рядок 2713), Беовульф чітко усвідомлює, «що він скінчив свою частку днів, свої земні радощі» (рядок 2725–26). Він помирає, вдивляючись у «витвір велетнів» (рядок 2717) – курган, у якому жив дракон і де буде поховано його самого з почестями поруч із трупом цього останнього жахливого ворога (рядки 2794–2820).

Монстри і дракон як уособлення жадібності. Хоча три монстри дозволяють Беовульфу довести свій героїзм у битві, це не єдина їхня мета в поемі. Дракон загрожує фізичній безпеці людей Беовульфа, але в тому, як він поводить, також представляє моральну небезпеку. Раніше у поемі, з нагоди перемоги над Гренделем король Хротгар проголошує довгу промову, застерігаючи від небезпеки жадібності (рядки 1709–57) і щедро нагороджує Беовульфа подарунками та зброєю (рядки 1019–55, 1866–99). Так, каже нам поет, робить добрий керівник (рядки 1020–21). Але дракон, навпаки, поводить зовсім по-іншому. Хаос, якого він завдає всьому королівству, був спровокований крадіжкою однієї золотої чаші з його скарбу (рядки 2293–2310). Жадібність викликає у Беовульфа справжнє занепокоєння: відображаючи героїчне минуле скандинавського та англосаксонського суспільства, персонажі людей в поемі живуть і вмирають завдяки щедрості своїх правителів. Виступаючи проти дракона, Беовульф також протистоїть жадібності, яку він втілює.

Ми бачимо подібний моральний аспект і щодо перших двох монстрів. Мати Гренделя нападає з однієї дуже простої причини: помсти. У суспільстві, яке значною мірою визначається вірністю та родинними зв'язками, помста створює проблеми, розпалюючи насильство, руйнування та нестабільність. Помітно, що тема сім'ї та сімейних зв'язків надзвичайно важлива у творі. Вся історія починається з розширеного прологу, який проходить через чотири покоління родинного дерева Хротгара, перш ніж ми наблизимося до дії (рядки 1–85). Герої твору ідентифікуються не за їхніми іменами, а за їхнім відношенням до інших. Ця здатність помістити себе – і бути розміщеним у сім'ї та племені, – є основоположною в соціальних взаємодіях вірша, віддзеркалюючи культуру давнього скандинавського середовища.

Антиномічні образи палацу Хеорот-олень та печери. Важливу символіку в поемі виражає образ печери монстрів. Грендель та його мати – ізгої, які живуть у темній вогкій печері на болоті. Вони вірять, що їхній вибір життєвого простору збереже їх від біди. Обидва знають, що Хеорот для них недоступний, що робить напад на великий зал ще більш привабливим. Зрештою, печера є місцем зла, місцем лише для монстрів. Місія Беовульфа – позбавити землю від потвор, щоб знову зробити світ безпечним і вільним від зла, яке вони представляють. Таким чином, в поемі маємо два важливі протиставлення: палац Хеорот та печера монстрів. Медовий зал Хротгара – це набагато більше, ніж місце, де можна жити, їсти і спати. Простір та безпека медової зали символізують силу й мудрість короля. Те, що датчани можуть знайти затишок під дахом медового залу Хротгара, є символом успішного керівництва великого короля. Медовий зал також є місцем ради та уряду, символічним продовженням могутнього й доброзичливого правління Хротгара над датчанами та його володіння навколишнім світом. Печера символом хаосу та неприборканої природи, що загрожує цивілізації данів. Там холодно, мокро і вороже. Відтак, палац з тваринним ім'ям Олень-Хеорот є символом цивілізації, а печера є символом загрозової та ворожої природи.

Тваринний символізм у кенінгах «Беовульфа». Кенінгом є «стилістична фігура давньої ісландської, ірландської та норвезької поезії скальдів, для якої характерні перифразні формулювання, сугестовані езотеричні згадки при означенні певних явищ. Як елемент едичної чи скальдичної фразеології, кенінг полягав у заміні назви предмета чи явища двома іменниками» [3, с. 471], тобто вживався для алегоричного опису предмета. У героїчній поемі «Беовульф» зустрічаємо такі кенінги: «дорогою китів», «лебедина дорога», що означає шлях морем чи океаном. «З попутним вітром, ковзаючи, як птах...» означає метафору парусного судна, ніс таких суден часто мав форму гусячої шиї; «венрі-охоронці» позначає шоломи, які часто прикрашалися цими тваринами. У творі також зустрічаються вислови «на мисі Китовому», «Місячна долина», «Щуче озеро», «Вороній гай», «Вороний ліс», «Орлині скелі» щодо яких неможливо визначити, чи поет використовував назву якогось відомого місця або склав його сам – тобто точно це найменування чи поетична характеристика.

Таким чином, тваринний символізм є провідною ознакою міфопоетичної картини світу англосаксонської поеми «Беовульф» та укорінюється в напівязичницький світогляд автора поеми. Образ дракона представлений як втілення зла, жадібності, руйнації, безжалісності долі, яка не знає різниці між добром і злом. Цей образ назагал сприймається як темний, зворотний бік героїчного життя. Інші зообрази представлено як дружні. Наділені тваринними характеристиками люди черпають у природи магичну силу, відповідно до алегоричного сенсу властивостей тварини.

Список використаної літератури:

1. Beowulf. Translation by Francis B. Gummere. *Representative Poetry Online. University of Toronto Libraries*. URL: <http://rpo.library.utoronto.ca/poems/beowulf>.
2. Tresidder Jack. *Complete Dictionary of symbols*. Amsterdam: Benjamins, 2001. 544 p. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/JekTresidder/331.php.
3. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. / автор-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: Академія, 2007. Т. 1 : А-Л. 608 с.
4. Мелетинский Е. М. *От мифа к литературе*. Москва : ИЦ РГГУ, 2001. 168 с.
5. Толкин Дж.Р. Профессор и чудовища: эссе. СПб., 2004. URL: http://dragons-nest.ru/dragons/books-and-articles/articles/tolkin_dzh_r_r_professor_i_chudovishcha_esse.php.

Анотація

Шевчук Тетяна, Станева Тетяна. Тваринний символізм в англосаксонському героїчному епосі «Беовульф»

Автори проаналізували тваринну символіку в англосаксонському героїчному епосі «Беовульф» через дослідження семантичного та функціонального поля зооморфних образів та вивчення тваринного коду Свого / Чужого культурного простору в міфопоетиці твору. Зооморфні образи символізують інстинктивні та емоційні пориви, які необхідно приборкати, перш ніж вступати у сферу духовного. Ключовий образ дракона представлений як втілення зла, жадібності, руйнації, безжалісності долі, яка не знає різниці між добром і злом. В цілому цей образ сприймається як темний, зворотний бік героїчного життя. Інші зообрази представлено як дружні (Беовульф, Хеорот). Наділені тваринними характеристиками люди черпають у природи магичну силу, відповідно до алегоричного сенсу властивостей тварини.

Ключові слова: тваринний символізм, зообраз, міфопоетика, код.

Summary

Shevchuk Tatiana, Staneva Tatiana. Animal symbolism in the Anglo-Saxon heroic epoch «Beowulf»

The authors analyzed the problem of animal symbolism in the Anglo-Saxon heroic epic poem «Beowulf» through the study of the semantic and functional field of zoomorphic images as well as the study of the animal code of category Own / Alien cultural space in the mythopoetics of the fiction. Zoomorphic images symbolize instinctive and emotional impulses that must be curbed before entering the realm of the spiritual. The key image of the dragon is presented as the embodiment of evil, greed, destruction, ruthlessness of fate, which does not know the difference between good and evil. In general, this image is perceived as the dark, reverse side of heroic life. Other images are presented as friendly (Beowulf, Heorot). People with animal characteristics draw magical power from nature, according to the allegorical meaning of the properties of the animal.

Key words: *animal symbolism, image, mythopoetics, code.*